

Az elektronikus könyvet övező öt tévhit eloszlátása

A 2000. évet nem hivatalosan kiáltották ki az elektronikus könyv vagy e-könyv évének, hanem egyrészt *Stephen King* egyik novelláskötetének kizárólagosan elektronikus formában történt megjelenése, másrészt az internetes vállalkozás kudarca miatt. Kisebb hírverés mellett az e-könyvpiar lassan kezd magához térni. 2004-ben a kiadói piacon az e-könyv üzletág mutatta a leggyorsabb fejlődést. Az első negyedévben több mint 400 ezer e-könyv talált gazdára, ami 46%-os növekedést mutat az előző évhez képest. Az e-könyv elfogadottsága növekszik az olvasók körében, bár könyvtörténeti helye még formálódóban van.

A cikk az e-könyv-technológiák könyvtáron belüli szerepére összpontosít. A könyvtár mindig is az írott szó tárházául szolgált, tekintet nélkül arra, hogy a szavak megőrzésére milyen eszközt használtak. A ma társadalmában az írók egyre inkább szövegszerkesztőt használnak, az olvasók képernyőt néznek, a kutatók számtalan gyűjteményben kutathatnak anélkül, hogy kilépnének az iroda négy fala közül. A magukat könyvszeretőnek nevezők számára azonban a digitális világ nem feltétlenül eszményi.

A hagyományos könyvbarát és a modern technokrata között az egyik frontvonalat az e-könyvről alkotott felfogásuk jelenti: az írott szó digitális formáját néhányan a nyomtatott szövegen belüli fejlődés lépcsőjének tartják. Habár az újabb e-könyv-technológiákra vonatkozó kezdeti hírverés nagy figyelmet keltett, a kudarcok a koncepció körüli félreértésekhez vezettek.

Az e-könyv jövőjét, és a könyvtárak meghatározó szerepét a tévhitek leleplezése, az egyensúly megkeresése, a lehetőségekről alkotandó reális kép szolgálja. Egy 2002. évi fogyasztói felmérés szerint a válaszolók 67%-a akar e-könyvet olvasni, 62%-uk pedig könyvtáron keresztül akar ahhoz hozzájutni. Ebből kiindulva feltételezhető, hogy mind az írók, mind az olvasók számára az írott szóban megtestesült gondolat a legfontosabb;

ugyanakkor a könyvtár továbbra is döntő szerepet játszik az információ kiválasztásában, rendezésében és terjesztésében.

1. tévhit: Az elektronikus könyv olyan új ötlet, ami már meg is bukott

Számos könyvtár tett erőfeszítéseket a különböző formájú e-könyvek terjesztésére, amelyek vegyes eredménnyel jártak. *Sottong* [1] felhívja a figyelmet a kialakulatlan e-könyv-technológiákra, amelyeket a nyomtatott szöveg helyettesítésére irányuló, hamis alternatíváknak tekint. Az elmúlt öt év egy hosszabb történetnek, és feltehetően egy még hosszabb jövőnek csak kicsiny része.

Amint az gyakran előfordul a számítógépes fogalmak világában, az e-könyv kifejezés nagyon hirtelen bukkant fel és terjedt el. Mindazonáltal az írott szöveg elektronikus formába történő átültetésének ötlete nem új. A Gutenberg projekt célja már 1971-ben a hagyományos szövegek digitalizálása volt. Annak ellenére, hogy az e-könyv ennek az elképzelésnek az újraéledését jelenti, kevés köze van hozzá.

A könyvnek, jelenlegi formájában, több száz éves, de ha figyelembe vesszük a pergament és az ősi papiruszt, akkor ezeréves története van. Ez a történet bővelkedik technológiai sikerekben és kudarcokban. Sikerről vagy kudarcról beszélni nagyon nehéz az e-könyvvel és a digitális szöveggel kapcsolatban, a viszonylag rövid idő miatt. A technológia még nem kész a fenntartások nélküli, széles körű elfogadásra, de többet érdemel az egyszerű elutasításnál.

2. tévhit: Az elektronikus könyv fogalmát könnyű meghatározni

Az e-könyv fogalma a szöveggörnyezetétől függően különböző. A legegyszerűbb minden alapvetően

digitálisan tárolt szövegre vonatkozik, amely elektronikus képernyőn jeleníthető meg. Az e-könyv digitális formában tárolható CD-ROM-on vagy más hordozókon, továbbítható számítógépes hálózaton vagy telefonvonalon, megtekinthető számítógépen, PDA-n vagy e-könyv-olvasóeszközön. Műszakilag bármilyen képernyővel rendelkező számítógép szolgálhat e-könyv-olvasóként.

Másik fontos tényező a tényleges tartalom. A hagyományos meghatározás szerint az e-könyv valamely nyomtatott szöveg elektronikus másolata vagy változata. Ez jellemzően a kiadók megközelítése. A szakemberek gyakran hangoztatják, hogy az igazi e-könyvet kimondottan ebben a formában írták, és nincs hagyományos nyomtatott változata. Sokféle továbbítható szöveg túlnő ezen a meghatározáson. E-könyv formát ölthetnek például a magazinok, az eredeti dokumentumok, élő kommentárok és rövid ismertetések, folyóiratok, hangzó- és képanyagok stb.

Annak ellenére, hogy folyamatosan szorgalmazták egy közös e-könyv szabvány létrehozását (lásd www.openebook.org/), a piac számos, egymáshoz nem hasonlító formátumot kínál. A különbözőség részben a tervezés, részben a versenyképes megoldások számlájára írható. Az első esetben, a megjelenésben jól elkülöníthető elvi különbségek vannak, amelyek a nyomtatott oldal eredeti látványára és lapozhatóságára törekszenek (pl. az Adobe PDF-állományok), ellentétben azokkal, amelyek megtartják a szöveg felépítését, de a megjelenítésben változatosságot kínálnak (a legjobb példa a HTML-lapok közötti szabad átjárhatóság). Ez a különbség megmutatkozik a beépített műveletekben is: a hagyományos rendszer az olvasó számára a megszokott könyv jellemzőit nyújtja (tartalomjegyzék, könyvjelző, megjegyzések a margón), azaz könyvközpontú megjelenést. Ezzel ellentétben a másik irányzat médiaközpontúnak vagy technocentrikusnak nevezhető, jobban kihasználja az új eszköz lehetőségeit, és könnyen felismerhető a hipertext használatáról. A hipervivatkozások használata a kapcsolódó szövegek és megjegyzések könnyű elérhetőségét szolgálja. Másik különlegessége, hogy a hipervivatkozások nem folytonos szövegfolyamot kínálnak; a szöveg az olvasó általi felépítésben új jelentést nyerhet.

A verseny miatti megoldások az e-könyv pillanatnyi fejlődésében döntőek; a jelenlegi kiadói és szerzői jogi modell élesen ellentétes az e-könyv filozófiájával, amely szerint a szöveg szabadon megosztható, másolható és terjeszthető. Például az Open

Ebook Forum az e-könyv szabványok kimunkálására hivatott szervezet. 2004 végén honlapján 76 tagot sorolt fel, köztük az *Amerikai Könyvtári Egyesületet* (*American Library Association = ALA*). Az ALA az egyike annak a hat szervezetnek, amelyek könyvtári érdekeket képviselnek. Összehasonlításképpen: 35 tag (46%) a kiadók, 13 (17%) pedig a technológiai társaságok közé tartozik, azaz feltételezhetően a könyvközpontú szemlélet az erősebb. Ez azt a jóságot támasztja alá, hogy folytatódik a hagyományos kiadók erőfölényre való törekvése az új média területén.

Problémát jelent a könyvtárak korlátozott jelenléte ebben a munkában (annak ellenére, hogy a többiek lemondtak a könyvtárak befolyását korlátozó, elfogadott szigorú mérce használatáról). Világos, hogy az előállítók arra törekszenek, hogy korlátozzák az anyagok terjeszthetőségét, úgy kódolják az állományokat, hogy azok tartalmát csak valamilyen eszközön, vagy külön telepíthető olvasóprogrammal lehessen megtekinteni. Ez technológia problémát okoz, többek között a könyvtáraknak, amelyek a különböző forrásokból származó információk elérésére törekednek. A megváltozott feltételek miatt újra kell gondolni a szerzői joggal védett anyagok tisztességes használatának rendszerét. Nem meglepő, hogy a kiadók nem nézik jó szemmel az e-könyv formában megjelenő ingyenes, lakossági csatornákon elérhető anyagokat.

Manapság ebben a kérdésben sok vita folyik a bíróságokon és a kereskedelembe, különös tekintettel a digitális zenére és videóra. Mindez a szépirodalom letöltésében és olvasásában elkötelezett közönségre gondolva humorosnak, mondvacsinált problémának tűnhet, mégis a népszerű média (videó, zene) által diktált feltételek a digitális szöveg jövőjére is közvetlen hatással lesznek. A digitális szellemi tulajdon nem hagyományos formában történő terjesztésének újabb és újabb, a kereslet-kínálat szülte modelljei fognak megjelenni. Például a Nelson [2] által megjavított hipervivatkozási rendszerben valamennyi anyag elérhető, de a jogdíjat a végfelhasználók az igénybevétel arányában fizetik.

3. tévhit: Az elektronikus és a nyomtatott könyv egymás vetélytársai

Számos, ha nem a legtöbb e-könyvvel foglalkozó cikk a klasszikus felépítésből indul ki: az írónak egy hőst és egy antihőst kell szembeállítania. A könyv-

barát szemében a nyomtatott lap a hős, míg az e-könyv a civilizáció lehetséges végét testesíti meg.

A szerző tanári munkája során példákat ismertetett a jelenlegi e-könyv-technológiákról. Amikor bemutatta az eljárásokat, a diákok azonnal támogatásukról biztosították. A könyvbarátok leggyakrabban azt feltételezik, hogy a technológia sohasem fogja kiszorítani a jó könyv fölé „kuporodás” örömét. A műszaki érdeklődésűek arra kíváncsiak, hogy hány lap tárolható az adott eszközön, majd arról fantáziálnak, hogy milyen típusú hordozható könyvtáruk lesz. Az eszközök néhány hetes használata után azonban mindkét csoport a gyakorlati alkalmazás felé mozdult el. Ebben a fázisban a vita már arról szólt, hogy milyen anyagot érdemes nyomtatott formában hagyni (általában a szépirodalmat), és mit lenne hasznos e-könyv formátumban közreadni (referenzművek, tanfolyami katalógusok, gyakorlati kézikönyvek). Más oktatók is hasonló tapasztalatokról számoltak be.

A kérdés nem az, hogy az e-könyv kiszorítja-e a nyomtatott szót. A könyvtárosoknak és a könyvekkel foglalkozó más szakembereknek az e-könyvhöz kötődő saját szerepüket kellene erősíteniük. Mindaddig, amíg ez nem következik be, a könyvtárak igazi célja – az információ eljuttatása a közönséghez – csorbát fog szenvedni. Az e-könyv formában hozzáférhető anyagok esetében már most megfigyelhető a könyvszerető és a technokrata felfogás közötti szakadék csökkenése.

A különböző értelmezések fejlesztésére a legmegfelelőbb csoportot a könyvtárosok jelentik. A kiadóknak, az e-könyvhöz szükséges hardver- és szoftvereszközök gyártóinak nem a tartalommal kell foglalkozniuk. A könyvtárosok szakmájukból adódóan az információ megőrzésére és folyamatos terjesztésére összpontosítanak azután is, amikor már nem a könyv eladása a fontos. A könyvtárosok nemcsak az emberi törekvések területén tapasztaltak, hanem a rendszerezésben és a hatékony információkezelésben is. Röviden, a könyvtárakban van a legjobb helye a nyomtatott lapok és a digitális szövegek értékőrzésének és ápolásának.

4. tévhit: Az elektronikus könyv költsége

Sokan panaszkodnak az e-könyv drágaságára. Felületesen szemlélve, ez igaznak tűnik. Az olvasóberendezések ára nem csökken 300 USD

alá, egy új sikerkönyv elektronikus formában megközelítőleg annyiba kerül, mint nyomtatott kivitelben.

A kereslet-kínálat törvényei szerint a könyv piac-érzékeny termék. A legnagyobb hasznot az a könyv hozza, amely sok olvasóhoz jut el. A szakmai szövegeknek szűk az olvasótábora, ezért drágábbak. Minden könyvtáros tudja, hogy pénzbe kerül az állomány gondozása, védelme a környezet és az idő hatásaitól. A kereskedelembe ádáz verseny dűl, az el nem kelt könyvek útban vannak. Becslések szerint a nyomtatott anyag 10%-át bezúzzák, szerencsére a papír része újrahasznosul. Sok szakszöveggel viszont nem az a probléma, hogy drága, hanem hogy hiány van belőle. Ha egy szöveg nem hoz nyereséget, valószínűleg ki sem nyomtatják. Ez gyakran azt jelenti, hogy nem szerzhető meg. A kiadók szemszögéből nézve csak akkor érdemes valamit kinyomtatni, ha a kereslet nagy. A könyvtár ideális helye a már nem kapható szövegeknek, feltéve, hogy megfelelő pénzügyi alapokkal rendelkezik ezek beszerzésére, és gondozza a szükséges műveket.

Az e-könyv nem csodaszer. Az e-könyv könnyen másolható, terjeszthető, ami jó a kutatónak és az információfelhasználónak. A cél legtöbbször az információhoz való hozzájutás, és nem a könyv birtoklása. A szerző és a kiadó is jól jár, ha a megfelelő, megtérülő rendszert helyezi előtérbe. A digitális anyag elérhetővé tétele új jogi szabályozást igényel (Digital Rights Management = DRM). Példaként említhető a Reciprocal (www.reciprocal.com), az OverDrive (www.overdrive.com) és a netLibrary (www.netlibrary.com). Az e-könyveknek sajátos közönségük van, amely igényli a nyomtatott gyűjteményekhez való hozzáférést segítő technológiát is.

Az e-könyv használatának gyakorlatát az jellemzi, hogy bár az olvasókészülékekhez hozzá lehet jutni, az e-könyv forgalma legnagyobb részben nem azokon folyik. E-könyv-olvasóprogramok kaphatók személyi számítógépre, laptopra és PDA-ra. Bár nehéz a használatot tükröző információhoz jutni, egy online könyvértékesítő a vásárlók körében végzett vizsgálatban az e-könyvekre is rákérdezett. A felmérésben részt vettek 88%-a vásárolt már könyvet interneten, közülük azonban csak 16% olvasott e-könyvet (11% PC-n, 3% kézi olvasón és 2% mindkettőn). Feltételezhető, hogy legtöbb esetben a készüléket más célra szerezték be, és a könyvolvasás csak másodszeret játszik. Ha ez így van, akkor nem igazságos az eszközök teljes beszerzési költségét az e-könyv számlájára írni.

5. tévhit: Az elektronikus könyv éppen leáldozóban van

Divatos dolog a múlt, kezdetben ígéretes eszközei nevelő hatásának hanyatlásáról beszélni (mint például a rádió, film, televízió). Ezek a médiumok még mindig léteznek, miután kultúránkban megtalálták saját helyüket. Nem helyes, ha az e-könyvben csak egy alternatív információszerzési formát látunk. Az igazi kérdés az, hogy az e-könyv terjedése hogyan érinti a könyvtárak gyűjteményét, vagy hogyan lehet az olvasókat kiszolgálni a korábban nem hozzáférhető vagy anyagi okok miatt nem elérhető információforrásokkal.

Az e-könyvek alkalmazhatók lennének például a hiányzó nyomtatott kiadványok pótlására. A Kenti Állami Egyetemen voltak ilyen törekvések, de a korlátozott elérhetőség és a magas költségek miatt lemondtak róluk. A Gutenberg projekt (www.gutenberg.net) és a Virginiai Egyetemen működő Electronic Text Center (etext.lib.virginia.edu) két példa a tudósok számára a könyvek tartalmának elektronikus formában való megőrzésére és terjesztésére.

Következtetések

A könyvbarát és a technokrata egyaránt felelősséget visel az információforrások jövőjéért. A könyvbarátnak kötelessége az emberi tudás és alkotóképesség minden formájának kibontakoztatása, és elektronikus formában való megőrzése. A műszaki

szakember a hozzáférhetőségről és a szellemi tulajdonjog valamennyi technológiai újításra történő kiterjesztéséről gondoskodik. A közkönyvtárak számára Perry [3] három javaslatot fogalmaz meg, válaszul az új média kihívásaira:

- az olvasók igényeit el kell fogadni, és azokra megfelelően kell reagálni;
- felül kell vizsgálni, és a mához kell igazítani a könyvtár küldetését;
- elő kell mozdítani vagy gyorsítani kell a források magas költségeinek csökkentésére a más intézményekkel kötendő megállapodásokat.

Remélhető, hogy a későbbi korok olvasói köszönetet fognak mondani a szakmailag elkötelezett mai könyvtárosoknak azért, hogy megőrizték a nyomtatott gyűjteményt, lehetővé téve a digitális úton való hozzáférést az e-könyv-technológián keresztül.

Irodalom

- [1] SOTTONG, Stepehn: E-book technology. Waiting for the 'False Pretender'. = *Information Technology and Libraries*, 20. köt. 2. sz. 2001. p. 72–80.
- [2] NELSON, Theodor H.: Managing immense storage. = *Byte*, 13. köt. 1. sz. 1988. p. 225–238.
- [3] PERRY, Norm: Format proliferation in public libraries. = ERIC, ED 470035. Hozzáférhető: 2004. dec. 27. <http://serch.eric.org>

/GALL, James E.: Dispelling five myths about e-books. = *Information Technology and Libraries*, 24. köt. 1. sz. 2005. p. 25–31./

(Reinicz Béla)